

Krzemieńska, Barbara

Vztahy moravských Přemuslovů ke Kyjevské Rusi

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 24 (204), 89-101

1990

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Text is available for reuse within the scope of permitted reuse.

Barbara Krzemińska (Praga)

VZTAHY MORAVSKÝCH PŘEMYSLOVŮ KE KYJEVSKÉ RUSI

Morava měla v českém přemyslovském státu vždy zvláštní postavení. Byla dobyta a definitivně k němu připojena asi r. 1019 knížetem Oldřichem¹. Už Oldřich ji svěřil do správy svému synovi Břetislavovi a ten ji pak před svou smrtí r. 1055 rozdělil mezi své syny Vratislava a Konráda spolu s Otou I. Vznikla tak instituce tzv. údělných knížectví tradičně chápaná — analogicky k údělům polským a ruským té doby — jako samostatné teritoriální jednotky rivalizující o vládu ve státě a tendující zároveň ke stále větší autonomii². Ve skutečnosti však analogie mezi testamentem Břetislava I. z r. 1055 a testamentem Křivoústého z r. 1138 v mnohém pokulhává. Moravská údělná knížectví nebyla chápána jako samostatné země, naopak Morava byla vždy, až do konce 12. století jednotná, i když spravovaná několika knížaty zároveň³. Svědčí o tom jasně titulatura, tato knížata se nikdy nenazývají knížaty olomouckými, znojemskými nebo brněnskými ale vždy knížaty moravskými⁴. Dělení země také není prováděno podle nějakých přirozených celků, ale čistě mechanicky, Morava je rozdělena na čtvrti, z nichž spravuje olomoucký kníže dvě čtvrtiny a ostatní po jedné. Čtvrtiny jsou části celku, Morava je chápána jako jednotná⁵. I vojsko bojující vždy po boku vojska českého a odděleně od něho, není nikdy vojskem jednotlivých údělů, ale vždy celé Moravy⁶. Analogií k moravským

¹ K datu a okolnostem dobytí Moravy srv. B. Krzemińska, *Wann erfolgte der Anschluss Mährens an den böhmischen Staat?* *Historica*, 19: 1980, s. 195—243. Viz i táz, *Politický vzestup českého státu za knížete Oldřicha (1012—1034)*. *Československý časopis historický* (dále ČSCH) 25: 1977, s. 249.

² Viz např. R. Horna, *Několik kapitol z dějin údělných knížat na Moravě*, Bratislava 1926, s. 18 n., kde další literatura.

³ K tomu a následujícímu sv. předběžně B. Krzemińska, *Moravští Přemyslovci ve znojemské rotundě*, Ostrava 1985, s. 7 n.

⁴ Podrobně rozebírám tuto literaturu v práci *Moravští Přemyslovci...*, s. 9 n.

⁵ *Ibid.*, s. 10—11.

⁶ *Ibid.*, s. 10.

úředlům nejsou tedy polská a ruská úředlná knížectví, Morava je mnohem spíše něčím jako říšskou markou, vojensky organizovaným pohraničním územím, spravovaným ovšem několika knížaty současně⁷. Tento základní účel vysvětluje i z rozdělení moravských čtvrtí: olomoucký kníže má dvě čtvrtiny roztažené podél celé hranice s Uhrami, kdežto znojemský úředl spolu s brněnským přiléhají ke hranici s rakouskou východní markou. Tato dělba práce mezi knížaty Moravy byla také konskvěntně realizována, každý z nich se vždy staral o vojenskou a politickou obranu a zabezpečení své čtvrti proti svým sousedům⁸.

Další důležitou a dosud nerozpoznanou skutečností je to, že úředly byly dědičné v rodinách Břetislavových synů⁹. Definitivní podobu tomuto uspořádání dal r. 1061 Vratislav II. Olomoucký úředl tehdy dostal jeho bratr Ota I. Sličný a brněnský připadl druhému bratru Konrádovi Brněnskému¹⁰. Tento úředl se pak za Konrádových synů rozdělil na dva, na brněnský a znojemský¹¹. Dědičnost sice nevyklučovala násilné a v zásadě protiprávní činy se strany pražského knížete, jako právní nárok byl však tento princip vždy uznáván. Pouze v době nedospělosti dědiců dosazoval pražský kníže do úředlů poručnické správy¹². To vše umožňovalo úředlníkům vést vlastní dynastickou politiku, v tom i zahraniční. Sledovala vždy pochopitelně životní zájmy úředlů a orientovala se proto v případě Olomouce na Uhry a v případě Znojma a Brna na východní marku. Moravská knížata udržovala těsné styky s Arpádovci a s Babenbergy, navazovala s nimi politická i vojenská spojenectví a upevňovala je dynastickými sňatky¹³. Je tu však jedna nápadná výjimka: zatímco Vratislav II. i Ota I. měli za manželky Arpádovny, už od generace synů Oty I. se po všechny další generace orientuje sňatková politika olomouckých knížat ne na Uhry, ale na Rus. Důvody tu nemohly být v žádném případě politické, musely být jiné a dostatečně silné, aby převážily nad reálnými politickými zájmy olomouckého úředlu.

Klíčovou postavou je tu manželka Oty I. Eufemie. Dosud je obecně považována za dceru uherského krále Bély I. a jeho polské manželky,

⁷ Ibid., s. 13.

⁸ Srv. *ibid.*, mapka na s. 19.

⁹ Ibid., s. 11—13.

¹⁰ Kosmas II. 15 (vyd. B. Bretholz, *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MG SS rer. germ. NS II., Berlin 1923, p. 105); srv. i II. 18 (p. 110). Viz také R. Turek, *Vzestup předpoklady vzniku moravských úředlných knížectví*, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university, E 16, 1971, s. 151—170.

¹¹ Přímé zprávy o dělení brněnsko-znojemského úředlu nemáme, jisté však je, že od smrti Konráda II. (6.9.1092) drželi potomci Oldřicha Brněnského Brno a Litolda Znojemského Znojmo.

¹² B. Krzemińska, *Moravští Přemyslovci...*, s. 11—13.

¹³ Srv. V. Novotný, *České dějiny* (dále ČD) I, 2., Praha 1913, pass.

dcery Měškovy neznámého jména¹⁴. Oporou pro to je především údaj uherské Ilustrované kroniky, že v polovině r. 1074 Belovu synu Gejzovi v jeho boji s králem Šalamonuem pomahál olomoucký kníže Ota I., Gejzův *sororius*¹⁵: Sororius je tu chápán jako švagr, tj. manžel sestry a na základě toho se usuzuje, že manželkou Otovou byla dcera Belova. Proti tomu však stojí domácí dobře informovaný pramen, kterého si dosud kupodivu nikdo v této souvislosti nepovšiml. Je to pasionál olomoucké kapitulní knihovny č. 230, sepsaný v klášteře Hradiště u Olomouce někdy ke konci 13. století. Jeho autor opatřil řadu legend, zejména o českých svatých, historickými poznámkami a vysvětlivkami, vztahujícími se především na Moravu, Olomouc a vlastní klášter. K prokopské legendě je tu připojena i zpráva o založení hradištského kláštera Otou I. a jeho manželkou Eufemií, čerpaná ze zakládací listiny kláštera ovšem s dodatkem, že Eufemie byla *filia Andree regis Ungarie*¹⁶. V hradištském klášteře se tedy vědělo, že jeho zakladatelka byla dcerou Ondřeje uherského a ne Bely. Tradice je to sice pozdní, ale Ilustrovaná kronika je

¹⁴ Autorem tohoto ztotožnění je B. Dudík, *Mährens allgemeine Geschichte II.*, Brünn 1863, s. 374.

¹⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, Scriptores rerum Hungaricarum I.*, Budapest 1937, p. 385: „Cumque Geysa equitasset usque Vaciam, obiavit fratri suo Ladizlao et Otthoni duci, sororio eorum, cum valido auxilio ad eum venienti“. Kronika se zachovala ve dvou hlavních textech, z nichž jeden je reprezentován tzv. kronikou z Budy a druhý Ilustrovanou kronikou. Jejich společná předloha byla dílem Marka Kalty a vznikla po roce 1358 v klášteře v Székesfeherváru jako zpracování nezachovaných *Gesta Hungarorum* Simona Kézy z let 1282–1285 (Srv. vydavatelův úvod, s. 219–237). Simon Kéza zase ve starší části svého díla převzal dnes ztracená *Gesta Hungarorum*, vzniklá někdy okolo roku 1091/1092. (O nich B. Hóman, *Die erste Epoche der ungarischen Geschichtsschreibung*, Minerva, 2: 1923, s. 11–40). Tato *Gesta* také použil přímo zpracovatel Ilustrované kroniky, který jejich textem obšírně interpoloval Kaltyho dílo. Dochovaný text *Chronicon Hungaricum* je tedy pro 11. století založen na nejstarších *Gesta Hungarorum* z konce 11. století a to buď přímo, pokud jde o interpolované partie Ilustrované kroniky, nebo nepřímo, prostřednictvím Simona Kézy.

¹⁶ B. Ryba, *Obrat v posuzování priority prokopských legend a Břetislavových dekretů*, Strahovská knihovna, 3: 1968, s. 15–60. Jde o rukopis olomoucké kapitulní knihovny CO 230, který je vlastně letní částí pasionálu. Jeho autorem byl nepochybně premonstrát, mnich kláštera hradištského, snad (podle B. Ryby, op. cit., s. 22) pozdější opat Jidřich (1315–1322), své dílo napsal ovšem asi ještě v posledních letech 13. století. Jeho hlavním pramenem pro historické doplňky byla Kosmova kronika, stejně důležitá byla však domácí hradištská a vůbec olomoucká tradice. Je možné, že měl k dispozici i domácí hradištské anály. Zmínka o Eufemii se vyskytuje v dodatku k prokopské legendě, tzv. *Vita Procopii antiqua*, vyd. V. Chaloupecký, B. Ryba, *Středověké legendy prokopské*, Praha 1953, s. 119: „Qui Otto ecclesiam Gradicensem circa Olomuz in honore sancti Stephani, prothomartiris, cum coniuge sibi grata domina Eufemia, filia Andree, regis Ungarie, fabricavit...“.

ještě pozdější pramen, i když užívající dobrých předloh¹⁷. Při tom lze však oba tyto prameny uvést dobře v soulad, postačí totiž termín *sororius* v Ilustrované kronice chápat širěji než švagr — jako označení jakéhokoliv příbuzenství přes ženu, podobně jako měl takový širší význam termin *nepos*¹⁸. Ota by pak byl Gejzovým příbuzným v ženské linii proto, že měl za manželku jeho sestřenicí, dceru jeho strýce Ondřeje. Kosmas sice tvrdí, že Adleita, kterou si asi r. 1056—57 bral Vratislav, tehdy olomoucký kníže, byla jedinou dcerou Ondřejovou¹⁹, to však nemusí být na překážku, protože Eufemie se opravdu narodila až po r. 1056—1057. Vdávala se jistě nedlouho před r. 1074 (kdy už je Ota I. označován jako příbuzný Arpádovců), protože ještě r. 1078 se v zakládací listině hradištského kláštera mluví o jediné dceři Bohuslavě a výslovně se říká, že syny Eufemie nemá²⁰. Mohla se tedy narodit až po 1057 vdávala-li se asi 16—17 letá.

Eufemie vystupovala v Olomouci vždy jako královská dcera, jako *regina*. Už založení hradištského kláštera bylo takovým vladařským počinem a stejně tak jím bylo vydání listiny k této příležitosti, jedné z nejstarších listin v Čechách vůbec. Již dříve bylo podezříváno, že za tímto činem stojí iniciativa Eufemie, protože arpádovský dvůr měl od dob Štěpánových svou kancelář²¹, nyní se však pro tento předpoklad objevil

¹⁷ Viz pozn. 15.

¹⁸ Du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, VII, Paris 1938 (nové vyd.), s. 532: *sororius = sororis maritus, uxoris frater, sororis filius*. Tak také J. F. Niermayer, *Mediae Latinitatis lexicon minus*, fasc. 11. Leiden 1964, s. 981. K pojmu švagrovství viz Isidor ze Sevilly, *Etymologiae*, IX, 7, 17, 18 (ed. Migne, *Patrologia Latina* 82, col. 566). „Mariti frater levir dicitur... Sororis vir speciale nomen non habet, nec uxoris frater”. *Sororius* ve významu synovec se ojediněle vyskytuje v olomoucké listině z 4.10.1415 (MCO sign. A III b 31), kde vystupuje oltářník (tedy neženatý kněz) jako *sororius patrona oltáře*. Za upozornění děkuji dr. B. Kopiczkové.

¹⁹ Kosmas II. 15 (p. 107).

²⁰ Ota I. olomoucký s manželkou Eufemií zakládají klášter v Hradišti u Olomouce, 1078, 3.L. (ed. G. Friedrih *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) I., Pragae 1904—1907, n. 79 p. 85): „...si fuerit ei [sc. Eufemii] filius cum ista filia, que nunc est, Bohuslawa nomine...”.

²¹ CDB I., n. 79, p. 82—85. Starší literaturu zaznamenává G. Friedrich v ediční poznámce, p. 82, a V. Novotný, *ČD I.*, 2, s. 210, pozn. 2. O pravosti listiny pochyboval naposledy Z. Fiala, *K počátkům listin v Čechách*, Historický sborník, 1: 1953, s. 38—39 a též, *K otázce funkce našich listin do konce 12. století*, Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university C 7, 1960, s. 8—9 a hájil ji P. Zaoral, *K zakládací listině hradištského kláštera z roku 1078*. *ČSČH*, 16: 1968, s. 275—283. (Srv. i K. Dolista, *Ještě k listinám hradištského kláštera z roku 1078*, *ČSČH*, 19: 1971, s. 111—118). P. Zaoral (s. 281 a pozn. 39) chtěl poukazem na uherský původ Eufemie čelit výtce tvrdící, že listina je v českém prostředí zcela výjimečná. V Uhrách bylo totiž, na rozdíl od Čech, obvyklé vydávat listiny pro benediktinské

bezpečný důkaz. Laskavostí Petra Ratkoše jsem byla upozorněna na listinu comesa Petra z cca. 1067, již zakládá klášter v Zasty (v údolí Slané, západně od Balatonu), složenou nepochybně notářem krále Šalamouna, bratra Eufemie²². Formulář této listiny se doslova shoduje s listinou hradištskou, ta tedy musela být složena stejným notářem, který přešel ze služeb Šalamounových do služeb Eufemie. Eufemie také razila mince, což byl v Čechách regál přiznávaný už od 10. století pouze dcerám královským²³.

To vše bylo vysvětlitelné tím že byla dcerou krále Ondřeje. Je tu však další fakt, který svědčí o tom, že se necítila pouze Arpádovnou, ale mnohem spíše Rurikovnou. Je to ta skutečnost, že právě Eufemii začíná tradice dynastických svazků olomouckých knížat s Rusi Svědčí o tom už jméno prvního z Eufemiiných synů — Svatopluka. Mnoho se spekulovalo o tom odkud se toto jméno, u Přemyslovců předtím neznámé, vzalo a častěji se tvrdilo, že jde o reminiscenci na velkomoravského Svatopluka²⁴. Proti tomu ale mluví jednak to, že po takových velkomoravských tradicích není v té době ani stopy, ale především to, že to odporuje všem známým motivům pojmenování v přemyslovském rodě a v panovnických dynastiích té doby vůbec. Zde byly vždy rozhodující rodové tradice otce a matky, důležité bylo také „duchovní příbuzenství“ s kmotrem či vztah k nějakému světci, nikdy však nějaké historické, mimorodové reminiscence²⁵. Jméno Svatoplukovo tedy muselo být přeneseno touto rodovou cestou. Objevuje se na konci 10. stol. v Korutanech (zde asi ne bez

---

kláštery a královská kancelář zde fungovala od dob Štěpána I. (Srv. Gy. Györfly, *István király és műve*, Budapest 1977, s. 265 n. kde také literatura).

²² Je vydána v Szabolcs vármegye monografia, red. S. Borovszky, Budapest 1900, s. 405—407.

²³ E. Nohejlová, *Denár kněžny Eufemie*, Numismatický časopis československý 4: 1928, s. 1n. Souborně J. Pošvář, *Mincovní regál v českých zemích*, Moravské numismatické zprávy, 7: 1960, s. 43—45 kde další literatura.

²⁴ P. Radoměrský, *Dva příspěvky k velkomoravské tradici ve středověku*, Časopis Moravského musea, 52: 1967, s. 159. Viz také P. Ryneš, *První Svatopluk z rodu Přemyslovců*, Slezský numismatik 6—7 (26—27), duben 1961, s. 21—22. Radoměrský shledává i další důvody v tom, že na Svatoplukové minci (E. Fiala, *Ceské denáry*, Praha 1895, tab. XII, č. 4) se vyskytuje „pěřová koruna“, známá již z moravských denárů Břetislavových, kterou autor považoval za korunu velkomoravských panovníků (P. Radoměrský, *Koruna králů moravských*, Sborník Národního musea v Praze, řada A — Historie, XII, 1958, č. 4—5, s. 182—226). Tato hypotéza byla však po zásluze odmítnuta již Z. Fialou, D. Třeštíkem, O „koruně králů moravských“, ČSČH, 7: 1959, s. 483—488, a F. Zvolským, *Křídlo či koruna? Moravské numismatické zprávy*, 5: 1959, s. 10—13.

²⁵ Otázkou přemyslovských jmen se zabývám na jiném místě podrobně.

souvislosti s Mojmirovci)²⁶, pak u Piastovců²⁷, od počátku 11. do konce 12. století se vyskytuje několik Svjatopolků u Rurikovců²⁸ a ve 12. století v Pomořanech²⁹. Máme-li si vybrat, vybereme bez váhání Rus, protože zde jsou rodové vztahy jasné a nepochybné. Eufemie byla totiž dcerou Ondřejovou z jeho manželství s Anastazií-Agmundou, nejstarší dcerou Jaroslava Moudrého. Tento sňatek bych datovala léty 1043—1044³⁰ a když se pak r. 1046 vrátil Ondřej se svou ruskou manželkou a vydatnou ruskou pomocí do Uher, znamenalo to začátek velmi silných ruských politických a kulturních vlivů Rusi v Uhrách. Kláštery ruských a řeckých mnichů v Tihany a na Vyšehradě, založené Ondřejem zřejmě pod vlivem Anastazie byly hlavními centry těchto vlivů³¹. Není proto divu, že Anastaziina dcera se podobně hlásila ke svému původu z Rusi a navzala svého prvorozeného syna po strýci své matky, Svjatopolkovi (1015—1019). Není také vyloučeno, že Eufemie provdala svou prvorozenou dceru Bohuslavu na Rus. Bohuslava se objevuje pouze v zakládací listině

²³ Je to Svatopluk (Zuentibolch), velmož v Korutanech (898, 931). O něm M. Mitterauer, *Slavischer und bayerischer Adel am Ausgang der Karolingerzeit*, Carinthia I., 150: 1960, s. 693—726.

²⁷ *Świętopelk, syn Mieszka I* (Thietmar IV., 57), srv. A. Gieysztor, *Słownik starożytności słowiańskich* (dále SSS), t. 5, Wrocław 1975, s. 585.

²⁸ Svjatoplok I., syn Vladimira I., kníže kyjevský 1015—1019. O něm A. Poppe, SSS, t. 5, s. 570—571; Svjatopolk II. Michal (1050—1113), syn Izjaslava Jaroslaviče. O něm A. Poppe, SSS, t. 5, s. 571—572; Svjatopolk (před 1113—1154), syn Mstislava Fjodora Hāralda, vnuk Vladimira Monomacha. O něm A. Poppe, SSS, t. 5, s. 572—573; Svjatopolk turovský (před 1162—1190), syn Jiřího Jaroslaviče. O něm A. Kijas, SSS, t. 5, s. 573.

²⁹ Svatopluk, kníže pomoršský (poč. 12. stol.), asi totožný, s „knížetem Odřanským; Svatopluk, kníže Chyžanů (poč. 12. stol.); Svatopluk, syn knížete Obodritů Jindřicha, kníže Obodritů 1127—1129. O nich všech G. Labuda, SSS, t. 5, s. 586—587.

³⁰ Sňatek se běžně klade do r. 1046, to je však sětží možné, protože nejstarší dcera tohoto manželského páru Adleita, se vdala už r. 1058 za Vratislava a musela tedy být dospělá, protože pak měla v rychlém sledu několik dětí. Ke sňatkové politice Jaroslava Moudrého srv. V. T. Pašuto, *Vněšná politika drevnej Rusi*, Moskva 1968, s. 21—145 (na příslušných místech jednajících o snatcích Jaroslavových dcer) a M. Hellmann, *Die Heiratspolitik Jaroslavs des Weisen*, *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*, 8: 1962, s. 7—25.

³¹ Srv. Gy. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest 1970, s. 113 n. Na Vyšehrad se také uchýlili slovanští mniši vyhnaní ze Sázavy Spytihněvem II. a vrátili se do Čech teprve přičiněním Vratislavovým asi r. 1061. Srv. V. Novotný, *ČD I. 2*, s. 97 a pozn. 119. Přehnané kombinace spojuje a těmito styky V. Huňáček, *K nejstarším vztahům česko-ruským*, [V:] *Československo-ruské vztahy I.*, Praha 1972, s. 21 n., a týž, *Slovanská Sázava a česko-uhersko-ruské vztahy v XI. století* *Bulletin Ústavu ruského jazyka a literatury*, 14: 1970, s. 13 n. K němu se připojuje i K. Reichertová, *Tradice staroslověnské kultury v Čechách v 11. století a její vztah k Uhrám a Polsku*, *Sborník Národního musea v Praze, Řada A — Historie*, sv. 37, 1983, č. 2—3, s. 129—133.

hradištského kláštera³² a pak z pramenů mizi. Zato se objevuje na Rusi Theodosie jinak neznámého původu. Je to manželka smoleňského knížete Ďavyda, syna Svjatoslava II. kyjevského a černigovského³³. Jméno sice není překladem slovanského „Bohuslava“, podobá se mu však natolik, že lze předpokládat, že Bohuslava byla po svém sňatku nazývána Theodosií.

Podobně měl ruskou manželku nejspíše i Eufemiin syn Svatopluk. Víme o něm, že byl ženatý a měl syna³⁴, neznáme ovšem ani datum sňatku, ani jméno či původ manželky. Neznal je už Kosmas³⁵ což musí znamenat, že nepocházela z prostředí těch panovnických dvorů, které Kosmas znal, nebyla tedy ani Arpádovna ani Piastovna a nepocházela také z říše. Kosmas ale věděl, že byla „vznešená“, nepocházela tedy z prosté šlechty at domácí nebo cizí. Vše tedy ukazuje na Rus, o níž Kosmas nic nevěděl. Svatoplukovu synu byl kmotrem císař Jindřich V. a dal mu své jméno; v Čechách byl ovšem znám jako Václav³⁶. Ani u tohoto jména nelze vyloučit ruský původ, protože tak se nazýval opět další bratr Eufemiiny matky, Vjačeslav syn Jaroslava Moudrého³⁷. Uvažuje se o tom, že tu nejde o knížecí, ale o křesťanské jméno, že Jaroslav pojmenoval svého syna podle českého světce Václava³⁸, bezpečné doklady však pro to neexistují.

Svatoplukův bratr Ota II. uzavřel naproti tomu manželství, které bylo v Eufemiine rodě ojedinělé. Oženil se totiž se Žofii z Bergu, dcerou hraběte Jindřicha z Bergu. Tím se stal švagrem pražského knížete Vladislava II jehož ženou byla sestra Žofie Richeza a švagrem polského panovníka Boleslava Křivoústého, který si vzal třetí sestru Salomeu³⁹. Za strůjce těchto sňatků se pokládá⁴⁰ — a to zřejmě zcela právem — Vladislav I. Je nápadné, že ani v jediném případě neznáme jeho datum. U Vladislava I. se předpokládá sňatek okolo r. 1110⁴¹, nejspíše však náležel do dřívější doby, u Křivoústého se počítá s datem 1115⁴², avšak

³² Viz pozn. 20.

³³ O ní N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*, *Orientalia Christiana* IX, 35, 1927, tab. IV. a s. 20, pozn. 3. Na možnost identifikace s Bohuslavou upozornil W. Wegener, *Die Přemysliden. Stammtafel des nationalen böhmischen Herzogshuses ca. 850—1306*, Göttingen 1964, s. 12 b.

³⁴ Kosmas III. 22 (p. 188).

³⁵ Jméno -Ida- uvádí Annalista Saxo, to však vzniklo nepochopením Kosmova textu. Srv. V. Novotný, ČD I. 2, s. 445, pozn. 3.

³⁶ Kosmas III. 22 (p. 188).

³⁷ *Povest vremennych let I*, Moskva 1950, s. 101.

³⁸ A. V. Florovskij, *Čechi i vostočnye Slavjane. I.*, Praha 1935, s. 116 n.

³⁹ V. Novotný, ČD I., 2, s. 505, pozn. 3, 555 n.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 505.

⁴¹ *Ibid.*, s. 496, pozn. 1 a 497, pozn. 2.

⁴² O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 122 n.

i zde však musíme asi počítat s dřívějším datem. U Oty II. lze stěží počítat s rokem 1115, protože právě toho roku se mu narodila nejstarší dcera Eufemie⁴³, spíše náležel mezi léta 1114 (kdy byl Ota ještě ve vězení) a rok 1115 (kdy se konal sjezd a kdy se mu narodila dcera). Vladislav I. se polským a olomouckým sňatkem snažil usmířit se svými soupeři, s Otou II. nejspíše proto, že podporoval jeho nároky na pražský trůn s ohledem na své vlastní děti. Vskutku víme, že se Oty zastával a že se jej zastávala i Richeza⁴⁴.

Zatímco Richeza své rodové vlivy v Čechách uplatnila, jedním z jejich synů byl např. Jindřich (po otci Richezy) a předchozí se nazýval Děpolt, zřejmě také podle matčina rodu, Žofie to nedokázala. Její dcera, narozená roku 1115 byla Eufemie (po manželově matce), syn narozený roku 1122 byl nazván Ota po otci a dědovi. Byl sice znám i jako Dětleb, jméno se však neujalo. Objevuje se jen po roce 1140 v nekrologiu Jindřicha Zdíka a v dedikačním obrazu jeho Horologia⁴⁵. Žofie tak nezanechala ani v Olomouci ani v Praze výrazné stopy. Když zemřel Vladislav I (1125) a brzy po něm i jeho manželka Richeza (1125) a samotný Ota II. padl v bitvě u Chlumce roku 1126, Žofie musela kvapně Čechy opustit a odejela bez dětí do rodiného kláštera ve Zwiefalten⁴⁶.

Zatímco Žofie utíkala před pomstou pražského knížete Soběslava I. byl její čtyřletý syn Ota, právoplatný dědic olomouckého trůnu, odvezen na Rus⁴⁷. Věrní jeho otce museli tedy počítat s tím, že se mu tam dostane bezpečného útulku a ochrany, museli tam tedy být příbuzní jeho otce a matky. Řekli jsme už, že můžeme počítat nejméně se dvěma: se sestrou jeho otce Bohuslavou vdanou asi pod jménem Theodosie za Davyda smoleňského. Ten však zemřel už roku 1123⁴⁸, takže by v úvahu mohl přicházet rod manželky strýce mladičkého Oty II. Svatopluka, o němž však nic bezpečného nevíme. Třetí možnost naznačuje pozdější sňatek Otovy sestry Eufemie na Rus, o němž se ještě zmíníme. Tento sňatek musel totiž být důsledkem Otova pobytu na Rusi.

Na Rusi žil *ad annos iuveniles*, vrátil se až roku 1140 asi jako 18 letý⁴⁹.

⁴³ Anály Hradištsko-opatovické, *Fontes rerum Bohemicarum* II., (dále: FRB), Praha 1874, p. 392.

⁴⁴ Kosmas III. 58 (p. 234), III. 58 (p. 235). Srv. V. Novotný, ČD I. 2, s. 555 n.

⁴⁵ Anály Hradištsko-opatovické, FRB II., p. 393—396. Na dedikačním obrazu Zdíkova Horologia (po 1140) je označen písmenem T, tedy Thiedlieb v původní německé formě. Srv. J. Bistřický, *Dedikační obraz olomouckého kolektáře*, *Umění*, 24: 1976, s. 414 a obr. 1.

⁴⁶ V. Novotný, ČD I. 2, s. 596.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 597, pozn. 1.

⁴⁸ Viz pozn. 33.

⁴⁹ Vincencius k r. 1141 (FRB II., p. 409): „usque ad annos iuveniles in Ruzia exulando pervenerat”.

Byl již tehdy ženatý? Je to velmi pravděpodobné. Pozdní pramen mluví o jeho manželce Duraně či Durancii, která zemřela 13. prosince neznámého roku⁵⁰. Památka jejího jména se kuriozně zachovala ve jménu vrchu Durana tyčícího se nad Úsobrnem, dvorcem olomouckých knížat na cestě z Olomouce do Prahy⁵¹, který mohl být např. Duraniným vdovským sídlem. Jméno zní dnes podivně patří však mezi běžná slovanská jména odvozená od polského (a všeslovanského) „durny“ = poblázněný, rozhněvaný, hloupý⁵². Tvar Durancie připomíná sice moravský a polský nářeční název pro (bosenské) švestky — durancje utvořený ode jména Durazza v Albánii⁵³, zde však jde jistě o latinizovaný tvar slovanského jména Durana. Typické knížecí jméno to rozhodně není, spíše jde o rodinnou přezdívku, užívanou určitě teprve na Moravě (jak ukazuje jméno vrchu Durana) nejspíše jako náhrada za neobvyklé, nejspíše řecké jméno. To vše tedy ukazuje na to, že Durana byla cizinka. Měla s Otou III. řadu dětí, nejprve dceru Svatavu, pak roku 1145 syna Vladimíra a dalšího syna Břetislava a dcery Eufemii a Hedviku⁵⁴. Jméno Eufemie navazuje na tradici zakladatelky rodiny, nejnápadnější je však jméno Vladimír, které je u Přemyslovců naprosto ojedinělé, zato je však běžné u Rurikovců. Tuto skutečnost lze tedy považovat za téměř bezpečné potvrzení ruského původu Durany.

Nedlouho po návratu Oty III. z Rusi, roku 1143 se novgorodský kníže Svjatopolk Mstislavovič oženil s jakousi kněžnou z Moravy⁵⁵. Sotva to mohl být kdo jiný než sestra Oty III. Eufemie. Poukazuje na to i ta skutečnost, že roku 1149 je Vladislav II. nazván jedním ruským letopisem svakem Izjaslava Mstislavoviče, bratra Svjatoplkova⁵⁶. Možnost, že by Vladislav vdal nějakou svou dceru na Rus můžeme vyloučit, muselo tedy jít o příbuzenství přes olomoucké Přemyslovce, buď přes Eufemii nebo

⁵⁰ Jméno uvádí pozdní *Necrologium Gradicense* z 18. století, založené však podle J. Teigeho, *Zpráva o pramenech dějin kláštera Hradištského u Olomouce (až do r. 1300)*, *Věstník Královské české společnosti nauk*, tř. filosoficko-historicko-jazykozpytná 1893, č. XII., s. 16 na starých pramenech z konce středověku. Ke 13. prosinci se zde (s. 17) uvádí: „Durantia, communis vocabulo alias vocitata Durana, coniunx d. Ottonis, tertii marchionis Moravie et Gradicensis monasterii fundatoris...“ Tuto Duranu zná také klášterní analista Tetzl z počátku 17. stol. (tamtéž s. 27). Spolu s Otou III. byla považována za druhou zakladatelku kláštera (po Otovi I. a Eufemii), je tedy pochopitelné, že klášterní tradice zachovala její jméno.

⁵¹ J. Mackerle, *Provincie Úsobrněnská, Severní Morava*, 2: 1957, s. 23—26.

⁵² J. Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964, s. 201.

⁵³ V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, 2. vyd. Praha 1968, s. 135.

⁵⁴ O tom V. Novotný, *ČD I., 2*, s. 918, pozn. 1.

⁵⁵ A. V. Florovskij, op. cit., s. 64—65 kde prameny a literatura.

⁵⁶ N. Baumgarten, op. cit., tab. V. 39 a A. V. Florovskij, op. cit., s. 65, který počítá s možností, že šlo o příbuzenství přes Eufemii.

přes Duranu, která by v tom případě pocházela z rodu Mstislavovičů. Ti pocházeli od Vladimíra Monomacha (byl jejich dědem), vysvětlovalo by to tedy proč Durana nazvala svého syna Vladimír.

Čtyřicátými léty 12. století styky olomouckých úředníků s Rusí končí, vymřeli už ostatně v následující generaci. Nápadné je, že jsou opravdu omezeny jen na tuto rodinu, pražská knížata nikdy o Rus nejevila větší zájem. Sňatek Vladimírův s „Češkami“⁵⁷ byl sňatkem dynastickým a manželství Boleslava III. s Předslavou, dcerou Vladimirovou, je Tatiščevoým omylem⁵⁸. Stejně tak je omylem předpokládaný sňatek nějaké dcery Vladislava II. s někým z Mstislavovičů⁵⁹. Skutečností je pouze sňatek brněnského úředníka Vratislava (vnuka Konráda Brněnského) roku 1132 s jakousi „krásnou Ruskou“⁶⁰. Všechny úvahy o jejím původu opírající se o jméno, které jí dal v 16. století Hájek — Vasilka — musíme odmítnout a přiznat, že jej nedovedeme vysvětlit⁶¹. Olomoucké zprostředkování odpadá, protože jde o dobu kdy Ota III. byl ve vyhnanství na Rusi a uvažovat snad můžeme jenom o souvislostech s „východní“ politikou pražského knížete Soběslava I⁶².

Skutečností tak zůstává, že pouze olomoučtí úředníci měli dlouhodobé a úzké vztahy k ruským dvorům. Okázkou je proč. Musíme se předem vzdát obvyklých politických dovodů, snahy zajistit si bezpečí, vojenskou pomoc, politické spojenectví apod. To vše hrálo velice důležitou roli u pražských knížat, při jejich sňatcích v Uhrách, Polsku či říši nebo u brněnských či znojenských úředníků (a i správců těchto údelů) s dcerami či příbuznými Babenbergů. Olomoučtí Přemyslovci se v rozporu se všemi těmito racionálními důvody ženili na daleké Rusi, s níž nikdy neměli ani společnou hranici ani zprostředkované politické zájmy.

Žádnou roli tu také nehrála kulturní orientace. Styky se slovanským křesťanstvím na Rusi byly jasne omezeny na sázavský klášter, který byl klášterem pražských knížat, podporovaným zejména Vratislavem II.

⁵⁷ *Pověst vremennych let I.*, s. 56, srv. A. V. Florovskij, op. cit., s. 14—21.

⁵⁸ V. I. Tatiščev, *Istorija rossijskaja*, II., Moskva 1963, s. 70, 74, 239, 242. Zpráve věřili N. de Baumgarten, *Saint Vladimír et la conversion de la Russie*, *Orientalia Christiana XXVII*, 1: 1932, s. 115, 126 n., a Sz. de Vajay, *Grossfürst Geysa von Ungarn*, *Südostforschungen*, 21: 1962, s. 100 a pozn. 133 a W. Wegener, op. cit., s. 12 a, pozn. 58. Vyvrátil ji však přesvědčivě už A. V. Florovskij, op. cit., s. 21—25.

⁵⁹ Viz pozn. 56.

⁶⁰ Kanovník Vyšehradský k r. 1132 (FRB II., p. 215).

⁶¹ Srv. V. Novotny, ČD 1, 2, s. 873—874 a A. V. Florovskij, op. cit., s. 60—62.

⁶² Sam byl oženěn s dcerou ruské princezny a uherského krále (V. Novotny, ČD 1, 2, s. 542—543), Konráda Znojenského oženil s Marií sestrou manželky uherského krále Bely a dcerou srbského „krále“ Uroše (ibid., s. 629, pozn. 4).

(z důvodů, které nám dosud stále unikají)⁶³. Tento klášter byl ostatně už roku 1096 zrušen jakožto slovanský⁶⁴ a nemohl tedy hrát žádnou roli právě v době nejintenzivnějších styků olomouckých údělníků s Rusí v první polovině 12. století. Velkou roli zato jistě hrály styky hospodářské. Olomouc byla už od 10. století významnou stanicí na velké obchodní cestě z Řezna přes Prahu a Krakov do Kyjeva⁶⁵. Nedávné archeologické výzkumy v historickém jádru Olomouce odkrývaly až překvapivě velké množství dokladů pro obchodní styky Olomouce s Rusí a s pokračujícím výzkumem jich stále přibývá⁶⁶. Pocházejí zejména z 10. a 11. století, od konce 11. století tento obchod jistě zeslábl⁶⁷, nezanikl však. Tatiščev nám o něm zanechal zajímavou zprávu ještě pro rok 1129. Toho roku byli v Polsku oloupeni ruští kupci jedoucí z Moravy, Mstislav, veliký kníže kyjevský proti tomu protestoval u Boleslava Křivoústého vyhrožuje mu válkou. Boleslav se proto zavázal zaplatit náhradu a ochraňovat ruské kupce na svém území⁶⁸. Zpráva je osamocená a nemuseli bychom jí důvěřovat, B. Rybakov však před lety dokázal, že hlavním pramenem pro 12. století byl Tatiščevovi ztracený letopis Petra Borisaviče, bojara ve službách Mstislavičů⁶⁹. Máme proto všechny důvody považovat tuto zprávu za prvořadý pramen. Vyplývá z ní jednak to, že ruští kupci jezdili pravidelně na Moravu, tj. do Olomouce, jednak i to, že kyjevský kníže tento obchod sledoval a ochraňoval. Jestliže z tohoto důvodu jednal diplomaticky s Polskem, udržoval nepochybně i diplomatické styky s Olo-

⁶³ Srč. zejména V. Novotný, *Vratislav II. a slovanská liturgie*, Časopis pro moderní filologii, 2: 1912, s. 289—293, 385—390. Stopy slovanské liturgie v hradištském klášteře se domníval vidět F. M. Bartoš, *Dobrovského „Kritische Versuche“*. S dodatkem o legendách prokopských, Časopis Českého musea, 103: 1929, s. 40—42, a po něm R. Urbánek, *Legenda tzv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmüských a václavských a její autor*, I., Praha 1947, s. 160 n. a II., Praha 1948, str. 111 n. Vycházejí z předpokladu, že výše zmíněná prokopská legenda olomouckého rukopisu CO 230 (viz pozn. 16) je nejstarší z prokopských legend a že vznikla i se svou zprávou o založení hradištského klášteře v polovině 12. století na Sázavě, což by svědčilo o těsných svazcích obou klášterů v 11. století. Tato argumentace však padá se zjištěním pozdního vzniku tohoto textu.

⁶⁴ V. Novotný, ČD I., 2, s. 379 n.

⁶⁵ O ní nejpodrobněji T. Lewicki, *Źródła arabskie do dziejów Stowiańszczyzny*, t. 1, Wrocław—Kraków 1956, s. 141—152.

⁶⁶ Shrnuje J. P. Michna, *K utváření raně středověké Moravy. (Olomouc a historické Olomoucko v 9. až počátku 13. století)*, ČSČH, 30: 1982, s. 716—744.

⁶⁷ Uvažujeme tak ponejvíce na základě konce pronikání českých mincí na baltské a východní trhy (poslední z nich jsou mince Vratislava II.), je však otázka, zda se neodráží změny ve struktuře obchodu a ne v jeho intenzitě.

⁶⁸ V. I. Tatiščev, *Istorija rosijskaja k r. 1129*, srč. A. V. Florovskij, op. cit., s. 183—184.

⁶⁹ B. A. Rybakov, *V. I. Tatiščev i letopisi XII v.*, Istorija SSSR 1971, nr 1, s. 91—109.

moucí. V každém případě z toho všeho plyne, že když někdy před rokem 1074 přišla polorurikovna Eufemie do Olomouce, setkala se tu s ruským prostředím, které jí umožnilo udržovat pravidelné styky s Rusí. Byly to styky rodové, diktovane hrdostí Eufemie na svůj původ a v tomto smyslu trvaly pak do konce prvé poloviny 12. století. Do dějin česko-ruských styků v raném středověku tak přibývá nová kapitola, kapitola olomoucká.

DIE BEZIEHUNGEN DER PRZEMYŚLIDEN VON MÄHREN ZU RUTHENIEN (XI. U. XII. JH.)

(Zusammenfassung)

Einleitend wurde die Stellung Mährens im Staat der tschechischen Przemysliden erörtert. Die Autorin befaßt sich auch mit der Spezifik der Gebietsteilungen in Mähren; diese Teilungen unterscheiden sich von jenen in Polen oder Ruthenien und ähneln mehr dem Marksystem, das zeitgenössisch im Deutschen Reich bestand. Mähren teilte sich in vier Gebiete, von denen zwei dem Fürsten von Olomuniec, und die anderen zwei dem Herzog von Brünn zufielen. Das Fürstentum Brünn wurde bald in Brünn selbst und das Znojemske-Herzogtum geteilt. Doch trotz der erwähnten Teilungen wurde Mähren als ein Ganzes betrachtet. Die einzelnen Herzöge gebrauchten auch nicht die Titeln „von Olomuniec“, Brünn oder Znojem — sie ließen sich alle Herzöge von Mähren nennen.

Im weiteren wurden die genealogischen Verbindungen der mährischen Herzöge mit der ruthenischen Dynastie der Rurikowitsche dargestellt. Die mährisch-ruthenischen Verwandtschaften begannen indirekt mit der Eheschließung Vratislavs II. mit Adelajda (Adelheid), der Tochter des ungarischen Königs, Andreas I. von der Arpadensippe. Obwohl dies eine mährisch-ungarische Ehe war, wurde dadurch Vratislav indirekt mit den Rurikowitschen verwandt, denn die Mutter von Adelajda, die Frau Andreas I., Anastazja, war eine Tochter vom Herzog von Kiew, Jaroslaw dem Klugen. Eine andere Tochter von Andreas I., zugleich ein Enkelkind mütterlicherseits von Jaroslaw dem Klugen, Euphemie, wurde zur Frau von einem anderen Przemyslid — Otto I. Schönen, des mährischen Herzogs von Olomuniec.

In der älteren Literatur wurde sie als die Tochter des Königs von Ungarn, Bella I., Andreas I. Bruder, betrachtet. Bereits in einer früheren Arbeit hat die Autorin — anhand einer Anmerkung in den Manuskripten von Olomuniec — auf die Grundlosigkeit dieser Ansicht gedeutet. In dieser Anmerkung wird Euphemie die Tochter von Andreas I. genannt (*filia Andree regis Ungarie*).

Im Artikel wurden auch weitere Verwandtschaften der Fürsten von Mähren (Olomuniec) mit den Rurikowitschen nachgewiesen. Es handelt sich hier um die genealogischen Verbindungen der Nachkommen von Otto I. und Euphemie mit ruthenischen Fürsten. Diese Verwandtschaften werden auch durch die Namen der mährischen Herzöge bestätigt, wie z.B. der Name Światopełk des Sohnes von Otto I. Dieser Name knüpft an den ruthenischen Fürsten, Światopełk I., den Bruder von Jaroslaw dem Klugen, an.

Die Genese der engen Verwandtschaften der mährischen Fürsten mit den ruthenischen sollte aber nicht mit politischen oder kulturellen, sondern mit ökonomischen

mischen Gründen gedeutet werden. Olomuniec spielte im X. Jh. bereits eine wichtige Rolle im Handel mit Ruthenien, was die archäologischen Forschungen letzter Zeit nachgewiesen haben. Die erörterten dynastischen Verwandtschaften bereichern die Geschichte der tschechisch-ruthenischen Beziehungen des Frühmittelalters um ein neues Kapitel — nämlich das von Olomuniec.